

L'AUTOR

Professor i investigador del CIESAS (Mèxic D. F.), on ha realitzat investigacions sobre els processos d'alcoholització, el saber mèdic, l'autoatenció dels patiments, els mitjans de comunicació massiva, la salut i la malaltia. Ha publicat més de vint llibres i quaderns de recerca, així com uns vuitanta-cinc articles sobre temes de la seva especialitat.

Per què matar?

Representacions socials de la criminalitat a Mèxic:
l'exclusió del subjecte i altres qüestions

A partir de l'anàlisi de la premsa escrita mexicana, s'analitzen les representacions socials que genera respecte als homicidis. La premsa atribueix la majoria dels assassinats a tres processos complementaris: la impunitat, la corrupció i tot un seguit d'aspectes socioeconòmics (la pobresa, els baixos salaris, la desocupació i la creixent desigualtat socioeconòmica). Sense negar el paper d'aquests processos, l'article planteja la necessitat d'incloure la subjectivitat individual i col·lectiva dels que maten, però també torturen, decapiten o trossegueixen els cadàvers dels assassinats. Considero que aquesta inclusió és decisiva per entendre la lògica individual i col·lectiva del tipus de violència dominant a Mèxic.

Based on analysis of the Mexican printed press, this article discusses the social representations that newspapers generate with regard to murders. The press blames most killings on three complementary phenomena: impunity, corruption and a series of socio-economic factors (poverty, low wages, unemployment and growing social and economic inequalities). Without denying the role played by these factors, the article argues that there is also a need to include the individual and collective subjectivity of those who not only kill, but also torture, decapitate or cut up the bodies of their victims. The author considers this inclusion of these considerations crucial to reaching an understanding the individual and collective logic behind the type of violence predominant in Mexico.

Al final de la dècada dels anys trenta i començament dels quaranta, Mèxic era el país amb una major taxa d'homicidis a escala mundial, amb més de 60 assassinats per cada 100.000 habitants. No obstant això, a partir d'aquell lapse, la taxa va declinar constantment i, així, el 1950 va anar de 38 per cada 100.000; el 1960 de 31 per cada 100.000, i al final de 1990, de 15 homicidis cada 100.000 habitants, fins a arribar el 2005 a 9,1 homicidis per cada 100.000 persones (Kruget, 2002; Organització Panamericana de la Salut, 2006, 2007; Pan American Health Organization, 2008; Secretaría de Salud, 1996, 1997, 2001; Wolfgang i Ferracutti, 1982).

Aquesta tendència no va ser unilineal, sinó que s'incrementà en certs lapses, com el corresponent entre el 1992 i el 1994, amb una mitjana de 16.000 homicidis anuals així com durant el 2008, amb 12.577 assassinats, i durant el 2009, respecte del qual no tenim informació definitiva, però que tot fa suposar que arribarem als 14.000 homicidis. Una part substantiva d'aquests assassinats corresponen als realitzats pel crim organitzat que, segons diferents fonts, incloses les declaracions del procurador general de la República Mexicana, durant el 2006 i el 2007 va ser responsable de 2.120 i 2.275 homicidis respectivament, mentre que al

2008 hauria assassinat 5.207 persones. Estimacions provisionals proposen que per al 2009 tindríem uns 7.000 assassinats.

Estic realitzant una investigació a partir d'aquest tipus de dades sobre les explicacions dominants que sorgeixen dels diaris, de les revistes d'opinió i de la producció acadèmica respecte del desenvolupament i significat dels homicidis a Mèxic. Atès l'espai que tenim, aclareixo que en aquest treball només presentaré la informació generada per diaris mexicans de circulació nacional,⁽¹⁾ i miraré d'observar quines són les representacions socials sobre criminalitat que es produeixen i es difonen, més enllà del significat ulterior que els lectors donaran a aquestes representacions.⁽²⁾

Subratllo que, excepte comptades excepcions, els materials periodístics, però també els acadèmics, no analitzen les tendències homicides en termes de llarga duració històrica, i encara menys proposen explicacions del que jo considero un dels més notables èxits de la societat mexicana, és a dir, haver generat un constant i radical descens de les taxes d'homicidis entre el 1940 i el 2007.

Les causes de la criminalitat: impunitat i corrupció

De manera tàcita o expressa, els diaris assumeixen que la criminalitat, en totes les seves formes, ha augmentat a Mèxic durant els anys 2008 i 2009 i que no és merament una percepció de la societat en funció d'una sensació d'inseguretat que no correspon a processos objectius. I així, per exemple, la premsa informa que de l'abril del 2007 al maig del 2008, el 23 % dels habitants de la vall de Mèxic van ser víctimes de la delinqüència, així com que els fets greus que més incrementen són homicidis i segrestos. La majoria de les cròniques i articles firmats coincideixen, a més, a assenyalar que la impunitat és la principal causa de la criminalitat a Mèxic.

El 70 % dels materials periodístics consultats⁽³⁾ es refereixen a la impunitat de la policia; en segon lloc, a la impartició de la justícia, i, en tercer lloc, a les institucions i a

les autoritats polítiques nacionals, estatals i municipals. A gairebé un 50 % del material analitzat, la impunitat apareix associada a la corrupció de tots els sectors socials mexicans, de manera que la impunitat i la corrupció són assenyalades com a estructures permanents de la societat mexicana en totes les capes socials.

Existiria una col·lusió i complicitat dels governants, jutges, polítics, policies i especialment dels membres de la Procuraduría General de la República (PGR) per mantenir la impunitat i la corrupció; diversos articulistes assenyalen que una part dels governants, dels polítics i de la PGR protegeixen el crim organitzat. Més encara, indiquen que «a Mèxic no hi ha llei, ja que els que han de protegir-te són els que assalten, segresten, fan xantatge i maten». Els diaris constaten que en gairebé totes les bandes de segrestadors hi ha almenys un policia, que gran part dels sicaris que treballen per als narcotraficants van pertànyer a grups d'elits de la policia o de l'exèrcit. Per a la població, realment no hi ha diferències entre policies i criminals, atès que freqüentment ambdues activitats s'unifiquen en una sola persona de manera successiva o simultània. Els policies i delinqüents passen constantment d'una activitat a l'altra; encara més, un mateix subjecte pot ser cap de policia, informant de la DEA i funcionari a sou d'algun dels càrtels de la droga, cosa que condueix dos articulistes a sostenir que «s'han esborrat les fronteres entre el crim i la legalitat».

Aquesta situació es fa gairebé incomprendible o, més ben dit, intolerable, perquè a Mèxic ha crescut en els últims anys un 600 % la despesa pública en seguretat, de manera que en l'actualitat hi ha 4,8 policies per a cada 1.000 habitants, un percentatge que supera el que existeix en països com Colòmbia o els EUA. Respecte d'això, un articulista conclou que, possiblement, l'increment de la criminalitat està relacionat justament amb l'augment del nombre i percentatge de policies, que més enllà de la ironia expressa el que pensa gran part de l'opinió pública sobre la vigència de la impunitat.

(1)

Utilitzar com a fonts els materials periodístics es fonamenta en diversos fets (Bourdieu, 1997; Menéndez i Di Pardo, 2009), però en aquest cas es basa a més en el fet que la informació periodística constitueix la principal font de dades del Sistema Únic d'Informació Criminal (SUIC), que al voltant del març del 2009 incloïa 320.500.000 dades, de les quals el 73 % procedia de la informació generada pels mitjans (*La Jornada*, 10/04/2009). També constitueix una de les principals fonts per als investigadors/es que treballen amb dades secundàries sobre violència criminal.

(2)

La informació analitzada en aquest article es va obtenir dels diaris *La Jornada* i *Reforma*, i correspon a l'agost del 2008. Aquest material és part d'una investigació en curs, en la qual es codifica i s'analitza la informació d'aquests diaris de circulació nacional, durant els mesos d'agost, setembre i octubre de 2008 i 2009. A més, s'han fet sondejos per a aquests lapses als diaris *Excelsior*, *Milenio* i *El Universal*. Els lapses de temps van ser establerts a través de criteris que refereixen situacions clau en la trajectòria del crim organitzat a Mèxic. El nostre estudi es concentra en dos diaris, a causa de les consideracions de Bourdieu (1997), i de la nostra experiència d'investigació (Menéndez i Di Pardo, 2009). Subratllo que tots els textos citats en aquest treball corresponen a aquests dos diaris, llevat que s'expliciti el contrari. La majoria dels textos estan entre cometes, respectant la sintaxi i altres particularitats dels textos originals. En casos específics, s'assenyala la data de publicació dels materials periodístics.

(3)

Es va elaborar i es continua elaborant un corpus d'informació per als lapses indicats, que inclou cròniques, articles signats i editorials, els quals assenyalen que els percentatges que es presenten es refereixen exclusivament al material corresponent a l'agost del 2008, però contextualitzat –i ho subratllo– per la informació obtinguda durant tot el lapse analitzat.

La impunitat es basaria sobretot en dos fets: en què la majoria dels robatoris, homicidis, violacions sexuals i estafes no reben penes judicials ni carceràries o que aquestes mateixes no es compleixen. El 93 % dels delictes a Mèxic queden impunes i, segons les dades periodístiques, gairebé el 99 % no rep cap tipus de sanció. El segon fet es refereix que la impunitat és part normalitzada de la vida quotidiana, s'aprèn «des de l'inici de la vida», de manera que s'hauria desenvolupat «una cultura de la impunitat», el que no constitueix un fet nou atès que «històricament som un poble acostumat a la violació impune de la llei».

Si bé la majoria del material periodístic es refereix a la impunitat dels sectors assenyalats, tota una sèrie d'articles indiquen que «la impunitat som tots», cosa que s'expressa en una conferència d'un dels més rellevants intel·lectuals mexicans, i que va ser sintetitzada pels mitjans escrits. C. Monsivais assenyalava que la impunitat a Mèxic no opera només a través del crim organitzat, sinó que s'observa «en el món dels negocis, en l'univers bancari, en la xarxa judicial, en el gaudi dels ecocidis, en els tractes inquilinaris, en el saqueig interminable als pobres». Per això, proposa la realització d'un gran debat nacional que no només tracti la impunitat de la policia, els jutges i els narcotraficants, «sinó el món laboral, el salari mínim, les esclavituds de la maquila» (*La Jornada*, 20/08/2008).

La creixent criminalitat seria, a més, producte que l'estat ja no garanteix la seguretat de la població. La majoria ho atribueix a la incapacitat i inoperància dels governs i de la policia, mentre que pocs articulistes ho atribueixen al fet que ja no hi ha estat, al desmantellament i la pèrdua del poder real dels governs; que Mèxic seria un «estat fallit». La pèrdua de governabilitat acostuma a ser localitzada temporalment per la majoria a partir del principi de la dècada dels vuitanta, és a dir, durant la presidència de Llamadrid, mentre que d'altres la localitzen amb la presidència de Salinas al final d'aquella dècada i diversos en la segona part de la dècada dels noranta, durant la presidència de Zedillo. És a dir, correspon al lapse de temps

en què s'imposen les polítiques neoliberals i es reemplacen les polítiques «populistes» que havien dominat durant dècades l'escenari polític mexicà que, si bé es caracteritzaven també per la corrupció i la impunitat, n'evidenciaven —segons alguns analistes— un maneig «governable».

Els diaris assenyalen reiteradament que l'estat mexicà ja «no monopolitza la violència» sinó que, almenys en alguns estats com Chihuahua i Sinaloa, la monopolitza el crim organitzat. Àmplies zones del país estan dominades pel crim organitzat i és aquest el que imposa la llei en l'àmbit local, cosa que assenyalen les més altes autoritats encarregades d'enfrontar-lo. I, així, el 22 d'agost del 2008, el procurador E. Medina Mora «va reconèixer que la lluita contra la delinqüència, particularment l'organitzada, continuarà essent difícil, llarga i dolorosa, pel grau de corrupció amb què han penetrat a les institucions de l'estat». I afegeix: «Les bandes de narcotraficants nacionals i internacionals s'havien apoderat de certs llocs del territori nacional, en els quals havien imposat la seva llei, fins i tot posant al seu servei trams complets d'institucions públiques» (*Reforma*, 23/08/2008).

Però el que també assumeixen les més altes autoritats polítiques és que el crim organitzat disposa d'una base social, i així el secre-

Violència, criminalitat, impunitat i corrupció són aspectes clau per penetrar en la configuració d'una societat que genera aquests tipus de realitats. GETTY IMAGES

PER ADONAR-SE DE LA VIOLÈNCIA A LA SOCIETAT MEXICANA, CAL OBSERVAR DE PROP LES REPRESENTACIONS SOCIALS SOBRE LA CRIMINALITAT

tari de Seguretat Pública va impartir el 17 d'agost una conferència a León (Guanajuato), en què va ser «interpel·lat durament pels assistents que van denunciar l'increment de segrestos i assassinats especialment de l'empresariat i dels seus familiars». Davant d'això, el secretari va reconèixer que en estats com Sinaloa «el crim organitzat té una base social, ja que està emparat per la comunitat. No va parlar d'accions ni d'estratègies. Es va referir a l'enorme poder econòmic del crim organitzat; a la il·limitada capacitat que té d'adquirir el millor armament; a les seves possibilitats inesgotables per corrompre i comprar consciències, i com de sanguinaris són els que el conformen» (L. J. 18/08/2008).⁽⁴⁾

El 28 d'agost d'aquell any, el president de la República «va afirmar que la manca d'ajudes ha permès que la criminalitat entri a les estructures socials i que en certes regions s'hagi permès i propiciat que la delinqüència formi part de la seva vida quotidiana i s'hagi configurat el que va definir com una presa de poder regional en els fets per la criminalitat»⁽⁵⁾. I el 31 d'agost, després d'una marxa contra la violència realitzada a la ciutat de Mèxic, va considerar que la inseguretat pública «és conseqüència d'una descomposició gradual i creixent de les institucions públiques en els tres ordres de govern, de manera que el crim organitzat va augmentar la capacitat operativa, logística i financera en moltes regions del país». Va afegir que «el creixement de la criminalitat i virulència amb què actua obeeix a la debilitat, vulnerabilitat o descomposició en molts llocs on les autoritats han estat depassades per la delinqüència i el crim en l'àmbit local», i conclou «que hi ha una societat amb menor solidesa en termes de valors, de tal manera que pugui rebutjar la il·legalitat» (L. J. 29/08/2008).

En tercer lloc, apareixen les explicacions que, tot referint-se a la impunitat i a la corrupció, centren la causalitat de la criminalitat en una societat caracteritzada per la pobresa, els baixos salaris, la desocupació i la desigualtat socioeconòmica.⁽⁶⁾ Més encara, se sosté que les polítiques neoliberals han impulsat la criminalitat: «Organitzacions sindicals van advertir ahir que la crisi econòmica i social

que viu el país és el principal detonant del problema de la violència i la inseguretat al territori nacional. El que estem vivint és resultat de l'esgotament d'un model econòmic que ha espremut la classe treballadora i tota la societat, que no ofereix oportunitats d'ocupació, d'educació, d'alimentació i de mobilitat social». I s'afegeix que «l'increment d'assalts, robatoris i altres actes delictius és proporcional a la mida de la crisi que viu Mèxic. La inseguretat és un dels reflexos més dolorosos d'aquesta crisi».

Per diversos comentaristes, el sistema social mexicà està dominat per «una minoria voraç, que només busca l'enriquiment i el poder per enriquir-se». Aquesta minoria és responsable, en gran mesura, no només de la corrupció, sinó de l'enorme desigualtat socioeconòmica de Mèxic. Més encara, cinc analistes sostenen que el capitalisme competitiu i individualista promou la idea i la necessitat de guanyar diners fàcilment. Fins i tot un analista d'orientació neoliberal, com E. Krause, descriu al diari *Reforma* l'exhibició de modes de vida dels sectors socials de més recursos, i conclou que fa l'efecte que els seus membres no saben en quin país viuen.

La criminalitat com a empresa, com a negoci, com a feina

Més enllà que ho explicitin o no, dels materials periodístics sorgeix que la raó del desenvolupament i l'increment del crim organitzat és bàsicament de tipus econòmic, atesos els grans guanys que s'hi obtenen. És l'objectiu econòmic el que constitueix el nucli de la indústria del narcotràfic, dels segrestos, del tràfic de persones per a la prostitució, del tràfic il·legal d'armes, del robatori de cotxes. Com conclou R. Segòvia, analitzant l'increment de la criminalitat a Mèxic: «Tenim la mateixa idea sòrdida, mesquina, caòtica de tots els cossos socials. El que es vol és guanyar diners, no importa com. La cultura queda en últim lloc, ja que no deixa res visible, material. La veritat rau en el negoci. Es poden vendre teles o avions, el cas és vendre. Fins i tot, drogues» (R. 29/08/2008).

El crim organitzat opera com una empresa capitalista, i compleix no només els desit-

(4)

J. S. Millán, governador de l'estat de Sinaloa, l'any 2000 va informar el periodista J. Blancornelas que la societat de Sinaloa no només tolera el *narco* sinó que «li permet involucrar-se a la vida normal dels ciutadans de Sinaloa, als clubs socials i no hi ha ningú que protesti perquè amb els seus fills hi ha els mafiosos a les escoles. Se'ls accepta com a gent normal» i afegeix, que quan al principi de l'operatiu implementat per l'Exèrcit mexicà es va desmantellar el *narco*, «a Sinaloa els distribuïdors d'automòbils, els executius de béns immobles, els gerents de bancs i determinats empresaris van començar a queixar-se per la baixada de les vendes o del moviment d'efectiu: "l'economia es desplomava"», va recordar el mandatari (Blancornelas, 2009: 227-228). Més encara, el cap militar que va encapçalat la lluita contra el crim organitzat va acusar directament l'empresariat com a causant que el narcotràfic creixés com va créixer, per la qual cosa el governador Millán va concloure que tant avui com ahir el *narco* creix perquè la societat ho tolera.

(5)

Una expressió d'aquesta legitimació sociocultural rau en la producció i difusió dels *narco-corridos*, realitzats i interpretats per alguns dels més coneguts intèrprets de música «gruper», els quals són freqüentment contractats per amenitzar les festes organitzades pels narcotraficants, i d'aquesta presència en dona testimoni freqüent la premsa escrita a les seves seccions policials i d'espectacles.

(6)

Detectem altres tipus d'explicacions, però les tres assenyalades són les més freqüents i fonamentades pels diferents mitjans analitzats.

jos sinó les normes d'una societat consumista. Conduïx a la professionalització dels quadres per millorar els rendiments i els guanys, de manera que la criminalitat té una racionalitat econòmica, i almenys una part dels actes que realitza, fins i tot potser els més sanguinaris, estan relacionats amb aquesta racionalitat.

E. Quintana comenta (R. 06/08/2008) un informe sobre el crim organitzat preparat pel grup financer BBVA Bancomer, que va aplicar el model de l'economista G. Becker a l'anàlisi de la criminalitat a Mèxic. Segons aquest economista, els delinqüents apliquen una racionalitat econòmica en terme de costos/beneficis: «Els beneficis poden ser monetaris o també poden entrar en l'esfera subjectiva associada amb el poder o la satisfacció que dona a una persona cometre un delicte. Els costos estan associats al risc d'anar a la presó o a les pèrdues econòmiques que tenen per fer una activitat il·lícita. Els delinqüents són prenedors de risc i això fa que, des del punt de vista econòmic, la certesa d'un càstig és més important que la severi-

tat». I, a Mèxic, la probabilitat de ser confiscats és molt baixa, igual que la de rebre sentència. Quintana assenyalava a més que «com en altres negocis, la delinqüència millora el seu rendiment si es practica a gran escala. Per això apareixen empreses, com en altres activitats econòmiques, algunes fins i tot es converteixen en grans consorcis amb xarxes en diverses entitats i, fins i tot, països».

Tot això és reconegut —i en certa mesura legitimat— per l'última llista (2009) dels homes més poderosos del món, organitzada per Forbes, que va incloure no només reconeguts empresaris de Mèxic, sinó també un dels principals caps del narcotràfic mexicà.⁽⁷⁾

Aquesta racionalitat econòmica s'expressa a través dels tipus d'organització empresarial que adopten a gran escala o en petits grups, inclosos grups familiars. Segons una anàlisi realitzada per un equip del diari *Reforma*: «El crim organitzat a Mèxic va registrar els últims anys una evolució inusitada pel que fa a la seva operació interna. L'elit criminal

(7)

L'expressió més recent de la relació món financer/crim organitzat van ser les declaracions d'Antonio María Acosta, director de l'Oficina contra les Drogues i el Delicte de les Nacions Unides, que va informar que el capital provinent de la delinqüència organitzada va ser per a molts bancs «l'única inversió de capital líquid» durant el segon semestre del 2008. Van ser 352.000 milions de dòlars dels guanys del narcotràfic els que van contribuir a pal·liar la situació de crisi a través del seu «rentat» per les institucions bancàries, la qual cosa oficialitza la constant denúncia que els diners del crim organitzat són sobretot rentats pel capital financer.

La deriva cap a una societat en què han augmentat les desigualtats socioeconòmiques i amb un capitalisme cada cop més competitiu i individualista és una de les causes fonamentals de l'augment de la criminalitat a molts països d'Amèrica Llatina. GETTY IMAGES

dedicada al narcotràfic va renunciar a mantenir una estructura formal constituïda en forma de full organitzacional, i va decidir subcontractar de manera provisional terceres persones alienes al seu grup per dur a terme etapes del seu negoci com collir, transportar, importar i vendre droga». Es conclou que certs grups del crim organitzat opten per estructures flexibles i per diverses tasques específiques, per reduir la possibilitat de ser imputats i detinguts: «És a dir, les organitzacions criminals comencen a operar amb l'aparença de baules autònomes que són impulsades pel cap del càrtel, que finança les operacions i utilitza la logística de l'organització per accelerar l'activitat d'aquests enllaços, la qual cosa permet descontrolar les autoritats, pel que fa al mètode de recerca». (R. 11/08/2008).

Especialment durant els anys noranta, va tenir visibilitat mediàtica l'existència de grups, en alguns casos constituïts per familiars, dedicats al segrest, el més famós dels quals és el liderat per un subjecte anomenat el *mochao-rejas*. Aquests grups es van caracteritzar per l'ús de la violència com a mode de pressió per a l'obtenció de diners, enviant orelles o dits tallats als familiars dels segrestats.

Diversos d'aquests grups van ser capturats, però durant la dècada del 2000 van ressorgir com a petites empreses, en les quals intervenen tots els membres del grup familiar en les diferents tasques «d'enganxar», segrestar, custodiar, alimentar i negociar. Fins i tot algun membre del grup aprèn a tallar dits i orelles i a cauteritzar les ferides, tasca sovint realitzada per les dones del grup. Per tant, aquestes activitats impliquen una certa professionalització dels membres amb l'objectiu d'obtenir més guanys, atès que, com va indicar la integrant d'un d'aquests grups, s'obtenen «molts diners i de manera ràpida». Segons ella, el seu fill va aprendre del seu pare l'ofici de segrestar, el qual al seu torn el va aprendre d'un amic. Actualment, el fill compleix una condemna de trenta anys, però «la Marta va dir no estar temorosa, perquè sap que d'alguna manera el seu fill s'espavilarà per sortir o per continuar treballant on està, i donar-li diners perquè ella sobrevisqui» (R.

15/08/2008). Assenyalem que una part dels segrestos són organitzats i supervisats per subjectes que estan empresonats.

És a dir que, almenys per a una part dels que practiquen la delinqüència, aquesta última constitueix una feina, la qual cosa hem de relacionar amb el que indiquen un seguit de materials periodístics, que consideren que les causes de la criminalitat obeeixen a diversos processos socials, però especialment a la desocupació que afecta la població mexicana i, en particular, els joves: «D'acord amb la informació de l'Institut Nacional d'Estadística i Geografia (INEGI), més de la meitat dels desocupats del país està constituïda per joves d'entre 14 i 29 anys. Així mateix, un terç de la població desocupada té estudis de batxillerat o d'educació superior... Les opcions de treball semblen reduir-se a l'economia informal, on més de la meitat dels joves obtenen la seva primera feina, l'emigració nacional i internacional —més de 200.000 abandonen el país any rere any—, i les activitats delictives—40 % dels presumptes delinqüents del fur federal i 59 % dels del fur comú són joves d'entre 15 i 29 anys» (L. J. 17/08/2008).

La desocupació dels joves, juntament amb la desigualtat socioeconòmica i la pobresa, expliquen en part però no totalment l'increment d'homicidis a Mèxic. GETTY IMAGES

Cròniques i articles que invoquen l'opinió d'especialistes en joventut i/o en criminalitat conclouen que els «joves sense expectatives de futur i en condicions de marginació social s'han convertit en presa de la delinqüència, perquè no s'ha d'oblidar que a Mèxic més de 50 milions de persones viuen en la misèria, i amb un 0,5 % d'ells que es dediqui a la delinqüència hi ha un enorme exèrcit de reserva per alimentar el *narco* i criminals de qualsevol tipus». I afegeixen «en períodes de crisi econòmica els delictes amb participació de joves s'incrementen, en gran mesura perquè són emprats pel crim organitzat, que detecta en la joventut la baula més feble de la societat». Més encara, alguns/es analistes sostenen que els joves cauran «en nodrits contingents en la temptació dels diners fàcils, ràpids i en quantitats suficients com per omplir valors subvertits. S'hi sustenta la inesgotable i creixent reserva que alimenta el formidable exèrcit del mal..., i que el secretari de defensa calcula en mig milió de persones, només en el narcotràfic», la qual cosa porta diversos articulistes a concloure que per als sectors més pobres «el crim sembla l'única oportunitat de fer diners i tenir prestigi social dins d'una selva postmoderna, sense compassió per al

més feble o per al just» (*L. J.* 18/08/2008). Aquest fet es correlaciona amb que els majors percentatges d'assassins i d'assassinats es donin en els grups d'edat corresponents a adolescents i adults joves.

Durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta, als EUA es van dur a terme nombrosos estudis sobre els «joves delinqüents» d'aquest país, que van arribar a conclusions molt interessants, d'entre les quals en subratllo una: els valors i objectius sustentats per aquests joves delinqüents reproduïen els valors de la societat capitalista nord-americana (Menéndez, 1979). Aquesta conclusió va tornar a ser proposada per un dels més profunds estudis de la venda al detall del narcotràfic realitzat fins ara, i que conclou justament que els valors i objectius dels joves delinqüents d'un barri de classe baixa i amb una forta presència de població hispana a Nova York són similars als valors i objectius d'una societat capitalista, consumista, individualista, dura i fortament competitiva (Bourgois, 1993).

En última instància, el risc de morir assassinat o la realització d'assassinats expressarien

La impunitat, la corrupció o la «descomposició del teixit social», que sovint provoquen una resposta de la societat, són aspectes notables per a l'anàlisi del fenomen de la violència. GETTY IMAGES

LA CRUELtat AMB LES VÍCTIMES ESDEVÉ UN CLAR SIGNE DE DE L'IMAGINARI SOCIAL QUE NODREIX EL FET VIOLENT

en gran mesura el pes d'aquesta ideologia individualista i competitiva que, si bé apareix als mitjans, no és analitzada a la premsa escrita ni tan sols pels especialistes en aquestes problemàtiques. Els adolescents pobres apareixen com a subjectes gairebé determinats a ser part de la criminalitat, inclòs l'assassinat, i on la situació social seria la determinant d'aquests comportaments, de manera que la subjectivitat dels joves desapareix o, més ben dit, no apareix. I quan dic subjectivitat no només em refereixo als subjectes, sinó a la subjectivitat dominant en els grups formats per aquests subjectes. És a dir, no proposo centrar les explicacions en els comportaments individuals, encara que tampoc en l'estructura social o en la cultura, sinó en una articulació subjecte/estructura.

Per què matar?

Els crims que documenten els diaris evidencien diverses característiques, que en part ja hem assenyalat. Primer, que determinades violències no només es caracteritzen per l'assassinat sinó també per la crueltat, l'acarnissa-

ment, la tortura i el patiment de les víctimes (Menéndez, 2008). Cada vegada apareixen més cadàvers decapitats i/o cremats, es maten famílies senceres, incloses les criatures i les embarassades. No només es mata, sinó que es «marca» l'assassinat, i així trobem que a Morelia, el 20 d'agost del 2008, la policia va confiscar material a un grup criminal: «Entre els objectes confiscats hi havia calcomanies amb llegendes: la "família Michoacana, la més feliç del món", així com un ferro per marcar el ramat amb la lletra *F* i una cartolina amb la llegenda: "l'emprem per marcar els enemics de la família"».

Segon, que és freqüent que les persones segrestades i que després van ser no només assassinades sinó torturades, són conegudes dels homicides i/o dels que van promoure el segrest. Ara bé, les explicacions dominants continuen essent economicistes i basades en la impunitat, i així la premsa informa que, almenys en alguns casos, es mata perquè el segrestat coneix qui el va segrestar, i aquest, perquè no el delati, el mata, tot i ser

Cada cop més, s'ha anat acceptant que la violència a Mèxic ha tingut com a raó de fons la impunitat i la corrupció, a més de la pobresa, els baixos salaris, la desocupació i la creixent desigualtat socioeconòmica. GETTY IMAGES

inclosos un familiar o un amic. Sense negar la significació econòmica d'aquest tipus de fets, només ens quedem amb aquesta significació? Perquè, des de la meua perspectiva, el fet més preocupant és que no només els periodistes i els articulistes, sinó la majoria de treballs acadèmics que conec per a Mèxic, no avancen més enllà d'aquestes interpretacions. Operen com si les explicacions basades en la corrupció, la impunitat i els processos econòmics/polítics expliquessin els assassinats, fins i tot els més cruels, quan el que expliquen és potser el delictes, però no l'homicidi, i encara menys els assassinats, segrestos i violacions caracteritzats per la seva crueltat. Òbviament, aquestes explicacions es refereixen a concepcions de subjecte i de subjectivitat, però que gairebé mai s'expliciten.

Per a una part de la informació periodística, els homicidis, les decapitacions i les crueltats tindrien com a objectiu generar por als encarregats de reprimir-los, als que competeixen pel domini del territori, així com a la població que segresten i als usuaris de les drogues. És a dir, seria una violència, fins i tot la més sanguinària, planificada per generar terror i «respecte». Però, i ho reitero, aquest terror només tindria/expressaria objectius econòmics? Quin tipus de subjecte i, per descomptat, de societat aplica aquestes violències cruels en funció dels objectius assenyalats?

El que hem esmentat ens porta a incloure-hi una altra característica: la majoria dels segrestos i gran part dels homicidis no són actes espontanis provocats per la fúria o la violència momentànies, sinó que fins i tot el segrest i l'homicidi de familiars i d'amics són actes planificats. I recordem que, per exemple, la majoria de les agressions sexuals —inclosa la violació— són realitzades per persones properes o molt properes a les víctimes (Menéndez i Di Pardo, 1998).

Més encara, la majoria de les agressions que operen, si més no a través de la criminalitat organitzada, tot i que poden buscar acovardir o dissuadir, el que realment fan és matar i rematar les seves víctimes. I així la premsa

descriu com es maten persones i grups de persones perquè van delatar algú o perquè ja no volen continuar pertanyent a la xarxa criminal. Perquè hem d'assumir, en tota la seva significació, que la criminalitat basa part de la seva eficàcia en el fet de funcionar com una xarxa social, i aquesta constitueix una altra de les característiques centrals de la criminalitat a Mèxic.

Els diaris descriuen els atacs a centres per a addictes en rehabilitació creats per religiosos i localitzats a Chihuahua. En un d'aquests atacs van ser assassinades dues persones i en un altre, set, tot i que una part del crim organitzat havia acceptat aquesta teràpia de recuperació d'addictes, en la mesura que implicava la participació d'institucions religioses, i atès que «convertir-se al cristianisme és l'única manera acceptada entre ells per sortir de l'agrupació». No obstant això, una part de les bandes va decidir atacar aquests centres de rehabilitació perquè diversos dels usuaris n'eren membres, la qual cosa implicava la possible deserció d'alguns, així com la reducció del nombre de consumidors/es. Però també pel fet que als addictes insolvents, com que disposen d'una empara religiosa, no els possibilita cobrar els seus deutes, cosa que afecta així els interessos del crim organitzat. L'atac a aquests centres va culminar el 2009 amb l'assassinat de setze persones que estaven tractant la seva addicció, la qual cosa va conduir a tancar definitivament aquests centres a Chihuahua.

En diversos estats, i especialment a Chihuahua, el crim organitzat no només mata els exconsumidors per alguna de les raons enumerades, sinó que mata els subjectes hospitalitzats que van quedar vius després d'intentar matar-los, i fins i tot amenacen metges i parametges que miren d'atendre'ls i salvar-los: «Quan els parametges acudien a la crida d'auxili per la troballa de quatre cadàvers en un predi del Parc Industrial Antonio J. Bermúdez, la freqüència radial de la Creu Roja va ser interferida per presumptes traficants que van transmetre *narcocorridos* i van amenaçar de mort quatre rescatadors: "Cauran un per un, van advertir. Fonts extraoficials de la Creu Roja van revelar que en

EN EL CAS DE LA VIOLÈNCIA, CAL PREGUNTAR-SE EL «PERQUÈ» PER TAL DE SUPERAR EL SIMPLE EMPIRISME DE LES DADES ETNOGRÀFIQUES

la freqüència es va sentir el següent: 'Deixin de salvar la vida als executats o, en cas contrari, també atemptarem contra les seves vides. No s'hi acostin, ja que en cas contrari tindran molta feina amb els seus companys''' (L. J. 21/08/2008).

Aquesta situació va conduir al fet que els rescatadors suspenguessin la seva feina i «sol·licitessin suport de la policia municipal perquè els oferís protecció quan anessin a recollir ferits o morts en fets relacionats amb el crim organitzat, especialment quan hi hagués supervivents». I subratllo aquest últim aspecte.

On va quedar el subjecte i la seva subjectivitat?

Reitero que tenim una notable quantitat d'informació i anàlisi sobre l'increment i les característiques de la criminalitat a Mèxic, però no expliquen alguns dels processos i significats més importants, començant pel fet que la impunitat, la corrupció o la «descomposició del teixit social» no condueixen necessàriament i inevitablement a l'homicidi. Com hem vist, els cronistes i articulistes parlen de decapitats, homicidis cruels, cadàvers amb rastres de tortura, però pràcticament cap no analitza el paper que té en tot això la subjectivitat dels que assassinen d'aquestes maneres i, també, d'altres. Més encara, com hem vist, una part de les descripcions i anàlisis col·loquen en la desigualtat socioeconòmica, en la pobresa i en la desocupació l'explicació d'almenys una part de l'increment d'homicidis a Mèxic. Però, això què significa? Potser que els pobres i desocupats es converteixen ràpidament en assassins, i freqüentment en assassins caracteritzats per la crueltat, ja que d'aquests materials es desprèn que la pobresa engendraria accions no només homicides, sinó també sanguinàries.

Les descripcions i anàlisis periodístiques em recorden les interpretacions desenvolupades en els països europeus de major desenvolupament capitalista durant mitjan segle XIX, respecte de «les classes socials perilloses», amb la qual cosa s'estigmatitzaren especialment els treballadors urbans

desocupats, per considerar-los proclius al delicte, inclosos els homicidis.

Considero que les explicacions assenyalsades, i especialment les economicistes, poden ser pertinents respecte als delictes contra la propietat o la recerca de béns i materials satisfactoris, però no expliquen els assassinats i menys l'acarnissament i la crueltat. No expliquen, almenys per mi, la facilitat amb què es mata. I, el que és més greu encara, possibilita establir conclusions que col·locarien l'homicidi entre les activitats normalitzades dels pobres.

Aquesta concepció criminal de les «classes baixes» no podria explicar per què en països on la pobresa és molt més gran i estesa que a Mèxic, tant en l'àmbit rural com urbà —com és el cas de diversos països llatinoamericans—, la taxa d'homicidis ha estat històricament molt menor que a Mèxic. Més encara, no podria explicar com un dels estats més pobres de Mèxic, i em refereixo a Yucatán, ha tingut històricament les taxes més baixes d'assassinat de la República mexicana. No hi ha dubte que la desocupació i la manca d'oportunitats pot incrementar certs delictes que, en gran mesura, estan relacionats, almenys inicialment, amb la supervivència del subjecte i de la seva família, però, per què conduiria a generar homicidis no només en termes ocasionals, sinó de manera massiva, constant i cruel?

Què és el que possibilita que els subjectes assassinin i torturin fins a la mort d'altres subjectes per raons bàsicament econòmiques? Quins tipus de subjectivitat desenvolupen que permet la realització d'aquests actes de manera freqüent? Per descomptat que tenim explicacions generals que es refereixen als subjectes en situació de guerra, a la criminalitat sistemàtica generada pel nacionalsocialisme alemany entre el 1933 i el 1945, així com les hipòtesis correlatives de Milgran (1974) sobre «l'obediència a ordres criminals».⁽⁸⁾ Però, el més notable és que la gairebé totalitat de les editorials i cròniques, així com dels articles periodístics signats per destacats intel·lectuals i fins i tot per especialistes en violència, no

(8)

Les explicacions assenyalsades, així com les que fan referència a la «banalitat del mal» o a la «raó instrumental», condueixen a pensar els subjectes com a conducta de rol, de manera que el seu comportament es refereixi al rol que el sistema, les institucions o la cultura li imposen o li emmarquen, la qual cosa suposa una concepció del subjecte que exclou el subjecte.

s'interroguen sobre la qüestió del subjecte i de la seva subjectivitat.

Considero que formular aquestes preguntes —i per descomptat intentar respondre-les a través d'estudis específics— no és un fet secundari sinó crucial, ja que a Mèxic han operat i continuen operant processos que evidencien modificacions substantives no només respecte a la violència, sinó als usos de la violència en la societat mexicana. Ja hem indicat que un dels més grans èxits de la nostra societat és haver reduït notablement les taxes d'homicidi entre el 1940 i el 2005, però sense que sapiguem realment quins han estat els processos i factors que han generat aquest notable decrement.

Però, a més, en les dues últimes dècades no només han continuat descendint les taxes d'assassinats —almenys fins al 2006 i 2007—, sinó que s'ha incrementat notablement la taxa de suïcidis, de tal manera que les taxes actuals dupliquen les de fa dues dècades, i s'ha passat d'una mitjana de 2,5 suïcidis per a cada 100.000 habitants a 4,5 actualment. Per tant, què ha passat a la societat, als subjectes i a la seva subjectivitat perquè no només disminuïssin fortament les taxes d'homicidis, sinó també canviessin l'orientació de determinades agressions homicides?, atès que no només es redueix

l'agressió homicida cap als «altres», sinó que s'incrementa notòriament l'agressió homicida cap a un mateix.

Per G. Berlinguer, les malalties solen evidenciar les contradiccions bàsiques d'una societat determinada. Considero que les violències, els tipus de violències i la seva orientació són també bàsiques per explicar no només les violències sinó els aspectes centrals d'una societat com la mexicana. Però això és possible en la mesura que problematitzem la realitat —inclosos els subjectes que la produeixen—, a partir de formular interrogants que ens possibilitin accedir als plans més profunds de les nostres realitats, i així començar a superar la permanència en un empirisme que només s'adona del que és manifest. Per això, des de la meua perspectiva, si bé és important explicar el desenvolupament dels assassinats actuals a Mèxic, incloent-hi per descomptat els aspectes que he assenyalat, considero que sobretot caldria explicar per què i com es van reduir tan fortament i constantment les taxes d'homicidi cap als altres i, també, per què es van incrementar les agressions cap a un mateix. Quines característiques i quins processos socials i subjectius van fer possibles aquestes notables modificacions dins de les quals vivim, i que malauradament semblen interessar molt poc els científics socials? ■

EL SUBJECTE I LA SEVA SUBJECTIVITAT HAN DE SER FACTORS CLAU PER COMPENDRE LA VIOLÈNCIA ESTRUCTURAL EN UNA SOCIETAT

BIBLIOGRAFIA

- **Blancornelas, J.** *El cártel. Los Arellano Félix: la mafia más poderosa en la historia de América Latina*. Mèxic: Debolsillo, 2009.
- **Bourdieu, P.** *Sobre la televisión*. Barcelona: Anagrama, 1997.
- **Bourgois, P.** *In search of respect. Selling crack in the Barrio*. Nova York: Cambridge University Press, 1993.
- **Krug, E. G. et al.** «Informe mundial sobre la violencia y la salud». A: *Publicación Científica y Técnica*. Washington D. C.: Organización Panamericana de la Salud, núm. 588, 2002.
- **La Jornada (L. J.)** 01/01/2008 al 31/12/2008.
- **Menéndez, E. L.** *Cura y control. La apropiación de lo social por la práctica psiquiátrica*. Mèxic D. F.: Editorial Nueva Imagen, 1978.
- «Epidemiología sociocultural: propuestas y posibilidades». A: *Región y Sociedad*, vol. xx, núm. especial 2 (2008), p. 5-50.
- **Menéndez, E. L.; Di Pardo, R. B.** ■ «Violencias y alcohol. Las cotidianidades de las pequeñas muertes». A *Relaciones*, vol. xix, núm. 74 (1998), p. 37-71.
- *Miedos, riesgos e inseguridades. El papel de los medios, de los profesionales y los intelectuales en la construcción social de la salud como catástrofe*. Mèxic D.F.: CIESAS/ Libros de la Casa Chata, 2009.
- **Milgran, S.** *Obedience to authority*. Nova York: Harper & Row, 1974.
- **Organización Panamericana de la Salud.** *Situación de salud en México 2005. Indicadores básicos*. Mèxic: Secretaria de Salud, 2006.
- *Situación de salud en México 2006. Indicadores básicos*. Mèxic: Secretaria de Salud, 2007.
- **Pan American Health Organization.** *Health situation in the Americas 2007. Basic Indicators*. Washington D. C.: PAHO, 2008.
- **Reforma (R.)**, 01/01/2008 al 31/12/2008.
- **Secretaría de Salud.** «Principales resultados de la estadística sobre mortalidad en México, 1994». *Rev. Salud Pública de México*, 38 (1) (1996), p. 75-81.
- «Principales resultados de la estadística sobre mortalidad en México, 1995». *Rev. Salud Pública de México*, 39(1) (1997), p. 85-91.
- *Programa Nacional de Salud 2001-2006*. Mèxic D. F.: Secretaria de Salud, 2001.
- **Wolfgang, M.; Ferracutti, F.** *La subcultura de la violencia. Hacia una teoría criminológica*. Mèxic D.F.: Fons de Cultura Económica, 1982.